

Prethodno priopćenje UDK 1(045) Supek, R.

doi: [10.21464/fi38207](https://doi.org/10.21464/fi38207)

Primljeno: 21. 2. 2018.

Luka Matic

Čarlija Čaplina 13, RS–11000 Beograd
matic.luka.os@gmail.com

U kakvom svijetu želimo živjeti?

Društvena reprodukcija kao goruće pitanje ljudskog opstanka

Sažetak

Današnji svijet – pokazuju to i znanstvena istraživanja i naša svakodnevna iskustva – mjesto je ogromnih društvenih nejednakosti i rapidne degradacije prirodnog okoliša. Procesi koji su do toga doveli uglavnom su objašnjeni na višim razinama apstrakcije. U ovom članku problematiziram ih u kontekstu procesa društvene reprodukcije te ukazujem na relevantnost radova Rudija Supeka u suvremenim raspravama.

Ključne riječi

društvene nejednakosti, društvena reprodukcija, ekologija, *praxis*, Rudi Supek, Henri LeFebvre

»Pitanje, je li ljudskom mišljenju svojstvena predmetna istina, nije pitanje teorije, nego je *praktičko* pitanje. U praksi čovjek mora dokazati istinu, to znači zbiljnost i moć, ovostranost svoga mišljenja. Spor o zbiljnosti ili nezbiljnosti *nekog mišljenja koje se izolira od prakse, čisto je skolastičko* pitanje.«

Karl Marx, 2. teza o Feuerbachu

I.

Za makar dio istaknutih članova Hrvatskog filozofskog društva u njegovim prvim godinama postojanja filozofski je angažman, odnosno rad u znanstvenom pogonu humanističkih i društvenih znanosti, bio nerazdvojiv od društvenog i političkog angažmana na ostvarivanju ciljeva socijalističke revolucije u Jugoslaviji. O tome svjedoče programatski tekstovi dvaju časopisa u kojima su ti filozofi objavljivali, *Pogledā* i *Praxisa*. Manje poznati od tih dvaju časopisa, *Pogledi*, objavljivao je s podnaslovom »časopis za teoriju društvenih i prirodnih nauka« od studenog 1952. godine do 1955. godine. Objavljeno je 15 svezaka, od čega je u 14 svezaka objavljeno 15 brojeva (kao dvobroj 9–10 objavljen je deveti svezak, datiran »juli-august 1953«), a 15. svezak objavljen je kao »Almanah. Pitanja teorije književnosti«. Časopis je izdavalo »Društvo nastavnika sveučilišta, visokih škola i suradnika naučnih ustanova u Zagrebu«, uređivao ga je redakcijski kolegij čije se članstvo protokom vremena

mijenjalo, a dužnost odgovornog urednika obnašali su, za prvih 15 brojeva, Rudi Supek, a za »Almanah« Predrag Vranicki.¹

U programatskom uvodniku prvom broju *Pogleda*, Redakcija je, po mom sudu, iznijela tri važne pretpostavke na kojima će kasnije temeljiti svoj rad: prvo, da primjena načela *specijalizacije* dovodi u prirodnim naukama do »jednostranosti«, a u društvenim naukama do »zastranjenjā«; drugo, da u »revolucionarnim epohama« znanstvena misao nalazi »prirodnog saveznika u progresivnoj društvenoj misli«; treće, da »stvaranje istinske socijalističke kulture podrazumijeva (...) radikalnu preobrazbu društvene stvarnosti u skladu s osnovnim načelima socijalizma, kao i kritično usvajanje kulturnih vrijednosti, koje je čovječanstvo stvorilo u toku svoje povijesti.«² U skladu s tim, Redakcija je formulirala i svoju namjeru udovoljavanja »potrebi za razmatranjem problema iz teorije društvenih i prirodnih nauka (...) naročito onih (...) koji neposrednije zadiru u stvaranje cjelovitog naučnog pogleda na svijet i u izgradnju socijalističke kulture«, kao i cilj časopisa da uoči i istakne »osnovne, aktualne, odnosno 'žarišne' probleme« koji, osim općeg značaja, »imaju i neposrednu važnost u rješavanju raznih teoretskih pitanja, koja nam svakodnevno nameće naš društveni život.«³

Dvanaest godina kasnije, u programatskom uvodniku prvom broju *Praxisa* – koji je napisao Gajo Petrović, čitavo vrijeme objavljivanja časopisa jedan od njegovih dvaju glavnih urednika – možemo uočiti kontinuitet s misijom koju si je postavila Redakcija *Pogleda*, napose kada se kao zadatak jugoslavenskih marksista postavlja »da kritički raspravljaju o jugoslavenskom socijalizmu« jer »takvim kritičkim raspravljanjem (...) mogu najviše pridonijeti ne samo svom vlastitom već i svjetskom socijalizmu.«⁴

Zbog takve orijentacije, u knjizi *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu praxisa* Borislav Mikulić emfatički se suprotstavlja dominantnom stavu o nasljeđu filozofije tzv. humanističkog marksizma vezanog uz časopis *Praxis* i Korčulansku ljetnu školu kazavši:

»U hrvatskoj filozofiji ne postoji ništa hrvatsko osim *praxisa* i ništa istinski filozofsko osim *praxisa*. Dapače, hrvatska filozofija postoji samo u obliku *praxisa*.«⁵

Tako snažnu tezu, između ostaloga, argumentira Mikulić time da je samo i jedino *praxis* na ovim prostorima nasljedovao baštinu klasičnog njemačkog idealizma – da filozofija refleksivno i kritički zahvaća svoje vrijeme, odnosno, kako kaže, da reflektira svoje društvene uvjete.

Dominantan stav je depolitizirajući. Naime, kada je prije deset godina objavljan tematski blok o suvremenoj hrvatskoj filozofiji u *Filozofskim istraživanjima*, dominantni uvodni naglasak bio je na pozicioniranju nasljeđa *praxisa* – tom prigodom krštenog »hrvatskom filozofijom prakse«⁶ – nasuprot samorazumljivo negativnog staljinističkog dogmatizma, a kao humanističkog i stvaralačkog pristupa nasljeđu Marxa i marksizma. Takvo pozicioniranje nasljeđa *praxisa* omogućuje da se taj filozofski pristup smjesti u istu ravan s drugim filozofskim pristupima prisutnima u povijesti filozofije u Hrvatskoj dvadesetoga stoljeća, kao što su »kršćanska filozofija, analitička filozofija, bioetika, proučavanje istočnih filozofija, filozofija odgoja« i da filozofi *praxisa* budu smješteni u jedinstvenu povijest nacionalne filozofije s nemarksističkim, ili čak antimarksističkim, misliocima kao što su Julije Makanec, Vladimir Filipović i drugi.⁷ Inače, komemorativna izdanja vezana uz *praxis* filozofe, a kao što se dalo primijetiti na primjeru onih posvećenih Gaji Petroviću kao najkomemoriranijem *praxistu*, uglavnom su sadržavala radove koje možemo kategorizirati bilo kao sjećanja, specijalističke rasprave o pojedinim

aspektima djelovanja *praxis* filozofa ili rasprave posredno ili neposredno vezane uz teme iz opusa komemoriranih filozofa.⁸

Depolitiziranje *praxisa* razumljivo je u nacionalnom kontekstu izgradnje nacionalnog državotvornog konsenzusa 1990-ih godina i svjetskom kontekstu neoliberalnog konsenzusa. Međutim, nakon što su ti politički konsenzusi doživjeli rupturu pojavom radikalno opozicijskih političkih aktera – kakav su recimo partije demokratskog socijalizma od španjolskog Podemosa, preko njemačke Die Linke, slovenske Levice, do hrvatskih Zagreb je naš i Radničke fronte – nakon svjetske ekonomske krize od prije deset godina, pitanje je na koji način filozofija ponovo može uspostaviti veze s politikom. Na to pitanje u ovom ću članku odgovarati na načelnoj razini, polazeći od nasljeđa *praxisa* i orijentirajući se, kao i *praxis*, prema socijalističkim rješenjima društvenih problema.

II.

Nakon svjetske ekonomske krize 2008. godine došlo je do revitalizacije marksističke, i uopće socijalističkih teorija, u pravilu kao instrumentarija za ekonomsku i sociološku analizu krize i njezinih posljedica. Uz to, na post-jugoslavenskom prostoru, marksistička teorija bila je i okosnica analize procesa post-socijalističke tranzicije ovdašnjih društava.⁹ No tu su teoriju koristili pretežno vaninstitucionalni istraživači i istraživački kolektivi, dok se u institucijama znanosti i visokog obrazovanja koristila tek iznimno, čime su naše znanstvene i visokoobrazovne institucije ostale isključene iz političkih rasprava.

Ako tome tražimo razloge, možemo ih naći u tome da se postavljanje pred filozofiju zadatka bavljenja društvenom stvarnošću u pravilu promatra kao pad ispod razine filozofskog mišljenja. U vezi vjerojatno najpoznatijeg slučaja

1 Ante Lešaja, *Praksis orijentacija, časopis Praxis i Korčulanska ljetna škola (građa)*, Rosa Luxemburg Stiftung, Beograd 2014., str. 62, bilj. 36.

2 Redakcija »Pogledi 52«, *Pogledi* 1 (1952) 1, str. 1–2.

3 Isto, str. 1.

4 [Gajo Petrović], »Čemu Praxis?«, *Praxis: filozofski časopis* 1 (1964) 1, str. 3–6, na str. 6. Isto vidi i u: Gajo Petrović, »Čemu Praxis?«, u: Gajo Petrović, *Praxis*, džepno izdanje, broj 10–11, Zagreb, II. i III. tromjesečje 1971., str. 16.

5 Borislav Mikulić, *Nauk neznanja. Retrospekcije o Kangrgi i nasljeđu praxisa*, Arkzin, Zagreb 2014., str. 93.

6 Vidi: Mislav Kukoč, »Suvremena hrvatska filozofija. Uz temu«, *Filozofska istraživanja* 28 (2008) 3, str. 513–519.

7 Ivan Jelović i dr., »Obilježavanje 50. obljetnice Hrvatskog filozofskog društva«, *Filozofska istraživanja* 27 (2007) 4, str. 959–969, str. 961.

8 Vidi: Luka Matić, »Lino Veljak (ur.): Gajo Petrović, filozof iz Karlovca«, *Filozofska istraživanja* 36 (2016) 1, str. 167–168, doi: <https://doi.org/10.21464/fi36113>.

9 Vidi: Marko Kostanić (ur.), *Dva desetljeća poslije kraja socijalizma*, Centar za radničke studije, Zagreb 2014.; Srećko Horvat, Igor Štikš (ur.), *Dobrodošli u pustinju postsocijalizma*, preveo s engleskog Damir Biličić, Fraktura, Zaprešić 2015.; Darko Vesić i dr. (ur.), *Bilans stanja. Doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji*, Centar za politike emancipacije, Beograd 2015.

preplitanja filozofije i politike u prošlom stoljeću – onom frajburškog rektorata Martina Heideggera – to vidimo u analizi Vanje Sutlića, koja je objavljena kao dodatak knjizi *Kako čitati Heideggera. Uvod u problematsku razinu »Sein und Zeit«-a i okolnih spisa*. U tom tekstu Sutlić navodi da je »Heideggerovo nastojanje 1933/34. završilo kao totalni nesporazum između njega i vlasti«, kao i da »[n]jegov rektorski govor, prigodne izjave, govori na radiju, koketiranje s partijskim jezikom – sve to znači pad razine njegovog mišljenja ispod ranga svega ostaloga što je napisao«. ¹⁰ No, kaže Sutlić, nije tome tako zato što je Heidegger »naprosto oglupavio«, nego zato što je njegova »opravdana težnja za zbiljskim političkim djelovanjem završila u svrstavanju u redove nemisaonih nasilnika i ideoloških ‘mislilaca’«. ¹¹

Bez namjere da ulazim dublje u detalje Heideggerova rektorata ili da o tome potičem raspravu – jer isto tako za primjere možemo uzeti i Platonovu, Machiavellijevu ili čiju god političku karijeru, manje ili više neuspješnu – ovo sam naveo da bih ilustrirao ono što smatram početnom točkom obrata koji ću zagovarati. Naime, pretpostavka mogućnosti pada razine mišljenja, dihotomija je između uzvišene sfere filozof(ij)skoga i prizemne sfere dnevno-političkog, pa nadalje između diskursa o idejama i diskursa o društvu. U reduciranom obliku, govorimo, naravno, o dihotomiji svetog i profanog. Reducirana do banalnosti, kakva je u praksi filozofske svakodnevice, ta dihotomija nas tjera da se zatvorimo u svoje istraživanje koje je usmjereno na nešto što je posve ma udaljeno od naših vanfilozofskih svakodnevnica – bilo da se ta udaljenost bazira u apstrakciji pojma ili distanci filozofske historiografije.

Uz isključivanje iz društvenih rasprava neraskidivo dolazi i gubitak društvene relevantnosti. Stoga je jedan od zadataka rasprave o perspektivi filozofije i odgovor na pitanje kako izgraditi društvenu relevantnost struke. Drugim riječima, pitanje je što se to filozofski važno nalazi u onoj oblasti za koju se kaže da je »ispod razine filozofskog mišljenja«?

U »Predgovoru« svoje knjige *Strukture svakidašnjice. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća*, historičar Fernand Braudel zapisao je:

»Preostaje da opravdamo i posljednji izbor: ni manje ni više, uvođenje svakodnevnog života u područje povijesti. Da li je to korisno? Nužno? Svakidašnjost, to su sitni događaji koji se jedva ukazuju u vremenu i prostoru. Što više sužavate prostor promatranja, više imate šanse da se nađete u samom okruženju materijalnog života; veliki krugovi obično odgovaraju velikoj povijesti, trgovini nadaleko, mrežama nacionalnih i urbanih ekonomija. Kad suzite vrijeme koje promatrate na male isječke, imate ili događaj, ili slučaj; događaj se želi, smatra se jedinim; slučaj se ponavlja, i ponavljajući se, postaje općenitost, ili bolje, struktura. On zahvaća društvo na svim slojevima, obilježava načine postojanja i djelovanja koji se bez ograničenja ponavljaju.« ¹²

Ili, kako je to jezgrovito zaključio Henri Lefebvre u trećem svesku *Kritike svakodnevnog života*:

»Način proizvodnje uključuje i podrazumijeva način života.« ¹³

Drugim riječima, način proizvodnje – koji je »apstraktno-formalni predmet koji, u pravom smislu riječi, ne postoji u stvarnosti« ¹⁴ – implicira i režim preživljavanja.

Dopune radi, budući da sam koristio definiciju načina proizvodnje koju je ponudio Nikos Poulantzas, dakle da je način proizvodnje »apstraktno-formalni predmet« – a on onda navodi da su to: kapitalizam, feudalizam, robovlasnički način proizvodnje itd., dakle ono što se u filozofskom žargonu reklo uz dodatak »kao takav« – pitanje je kako nazivamo konkretizacije tih apstraktnih predmeta. Poulantzas o načinu proizvodnje govori kao o »društvenim

formacijama«. Društvena formacija je konkretna struktura društvenih odnosa koji pripadaju različitim načinima proizvodnje koja u nekom geografskom prostoru postoji u nekom određenom vremenu.¹⁵

Svijest o činjenici da se društvene formacije koje bismo kategorizirali pod isti način proizvodnje razlikuju i od mjesta do mjesta i od vremena do vremena, zato što zavise od historijskog zbivanja, ali i materijalnih uvjeta svojeg nastanka, onemogućuje nam da olako i apstraktno generaliziramo. Čovjek »kao takav«, zajednica »kao takva«, društvo »kao takvo«, pa onda i pravo »kao takvo«, etički imperativi »kao takvi«, država »kao takva« ili ekonomija »kao takva« – suočeni sa svojim svakodnevnim konkretizacijama, s praksama, društvenim odnosima i društvenim institucijama u kojima se te apstrakcije ostvaruju, već na razini obične primjene logike dolaze u pitanje.

Situacija se komplicira uzmemo li povrh toga u obzir uvide istraživanja o odnosu moći, bila to istraživanja iz oblasti studija društva i kulture, ekonomije, ekologije, kritičke geografije ili drugih. Geografska dimenzija tu se suprotstavlja tendenciji generalizacije, dok se historijska dimenzija – koja se odnosi na historijsku promjenjivost pojava – suprotstavlja tendenciji esencijalizacije.

Postavljanje pitanja reprodukcije, u pokušaju da se odgovori »zadacima vremena«, otvara istraživačima često zanemareno polje u kojemu se isprepliću pojedinačne egzistencije, ekonomske strukture i tokovi povijesti. Da se vratim Henriju Lefebvreu, koji je o postavljanju pitanja reprodukcije u knjizi *Preživljavanje kapitalizma. Reprodukcija proizvodnih odnosa* napisao sljedeće:

»Bitno to više nije deskripcija parcijalnih procesa, procesa biološke reprodukcije (‘prokreacija’ djece, demografija) – procesa materijalne produkcije (kvantitativna mjerenja i korelacije, tehnika i organizacija rada) – procesa potrošnje i njenih modaliteta (potreba, predmeta, govora i znakova, raznih manipulacija), nego je to produbljena analiza proizvodnih odnosa.«¹⁶

III.

Kada se o istraživanju društvene reprodukcije govori kao o produbljivanju analize proizvodnih odnosa, onda to podrazumijeva uzimanje u obzir da kapitalizam i kapitalističke društvene nejednakosti nisu samo fenomen procesa proizvodnje i akumulacije vrijednosti nego i da se pojavljuju i perpetuiraju u svim područjima ljudskog života.

¹⁰

Vanja Sutlić, *Kako čitati Heideggera. Uvod u problematsku razinu »Sein und Zeit«-a i okolnih spisa*, August Cesarec, Zagreb 1989., str. 290.

¹¹

Ibid., str. 292.

¹²

Fernand Braudel, *Strukture svakidašnjice. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća*, preveli Dubravka Celebrini i dr., August Cesarec, Zagreb 1992., str. 16.

¹³

Henri Lefebvre, »Conclusion. Results and Prospects: 2 The Abstract-Concrete and the Fictitious-Real«, u: »Volume III: From Mo-

dernity to Modernism (Towards a Metaphilosophy of Daily Life)«, u: *Critique of Everyday Life. The One-Volume Edition*, Verso, London 2014., para. 1. [EPUB]

¹⁴

Nikos Pulancas [Nikos Poulantzas], *Politička vlast i društvene klase*, prevela Frida Filipović, IC Komunist, Beograd 1978., str. 7.

¹⁵

Ibid., str. 62–63, 65.

¹⁶

Anri Lefevr [Henri Lefebvre], *Preživljavanje kapitalizma. Reprodukcija proizvodnih odnosa*, preveo Besim Ibrahimpašić, Svjetlost, Globus, Sarajevo, Zagreb 1982., str. 19–20.

Kada govorimo o društvenoj reprodukciji, moramo imati u vidu dvije njezine komplementarne konceptualizacije. Povijesno, prvu je dao Karl Marx u prvoj knjizi *Kapitala*, da bi onda feminističke teoretičarke 1970-ih godina Marxovo razumijevanje proširile uvođenjem uvida o kućanskom radu. Između tih dvaju razumijevanja društvene reprodukcije smjestila se čitava povijest »kratkog 20. stoljeća«, Oktobarska revolucija, dva svjetska rata i stvaranje institucija socijalne države.

Kod Marxa u *Kapitalu* nalazimo neke temeljne uvide od kojih i danas polaze razmatranja procesâ društvene reprodukcije. Najprije, to su uvidi da je svaki »proces društvene proizvodnje ujedno i proces reprodukcije«. ¹⁷ Potonje za njega, na istom mjestu, znači da se društvo reproducira na način da dio svojih proizvoda pretvara »ponovo u sredstva za proizvodnju, ili u elemente nove proizvodnje«. ¹⁸ Ako je način proizvodnje kapitalistički, onda je i proces reprodukcije takav:

»Ali ono što je u početku bilo samo polazna točka kasnije se, zahvaljujući samom kontinuitetu procesa, prosto reprodukciji, stalno iznova proizvodi i ovjekovječava kao vlastiti rezultat kapitalističke proizvodnje. S jedne strane, proces proizvodnje neprekidno pretvara materijalno bogatstvo u kapital, u sredstva za oplođavanje vrijednosti i sredstva potrošnje za kapitalista. S druge strane, radnik stalno izlazi iz toga procesa onakav kakav je u nj ušao – kao osobni izvor bogatstva, ali lišen svih sredstava da to bogatstvo ostvari za sebe. Budući da je, prije njegova ulaska u proces, njegov vlastiti rad otuđen od njega, prisvojen od kapitalista i pripojen kapitalu, to se on za vrijeme procesa stalno opredmećuje u tuđem proizvodu. S obzirom na to da je proces proizvodnje ujedno i proces potrošnje radne snage od strane kapitalista, radnikov se proizvod neprekidno pretvara ne samo u robu nego i u kapital, u vrijednost koja isisava snagu što stvara vrijednost, u životna sredstva koja kupuju ljude, u sredstva za proizvodnju koja upotrebljavaju proizvođača. Stoga sam radnik stalno proizvodi objektivno bogatstvo kao kapital, kao silu koja mu je tuđa, koja njime vlada i eksploatira ga; a kapitalist isto tako stalno proizvodi radnu snagu kao subjektivno vrelo bogatstva, vrelo rastavljeno od sredstava za svoje opredmećenje i ostvarivanje, apstraktno, postojeće jedino u radnikovoj tjelesnosti, jednom riječi, on proizvodi radnika kao najamnog radnika. Ovo stalno reproduciranje ili ovjekovječavanje radnika je sine qua non kapitalističke proizvodnje.« ¹⁹

Teza o procesu reprodukcije kao *sine qua non* kapitalističke proizvodnje dobiva na razumljivosti ako imamo u vidu i sljedeća tri Marxova uvida: prvo, da je radna snaga ²⁰ roba, zatim da je ona takva roba čija upotrebna vrijednost ima »naročito svojstvo da bude izvor vrijednosti«, odnosno da proizvodi višak vrijednosti, ²¹ i, naposljetku, da je višak vrijednosti koji nastaje iz procesa rada razlika između nužnog rada – kojim radnik proizvodi onu vrijednost nužnu za vlastiti opstanak – i suvišnog rada koji je proizvodnja viška vrijednosti. ²²

Kao što Federici piše u historijskom uvodu knjizi *The New York Wages for Housework Committee 1972–1977. History, Theory and Documents*, problematiziranje neplaćenog kućanskog (reproduktivnog) rada bilo je strategija feminističkog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama još krajem 19. stoljeća pa do tridesetih godina 20. stoljeća. ²³ Vraćajući neplaćeni kućanski rad u fokus feminističke borbe, u dokumentu »Theses on Wages for Housework«, ovaj kolektiv svoju je poziciju vidio trostruko: kao analizu kapitalizma, kao strategiju i pod vidom organizacijskih pitanja. ²⁴ Iz tog dokumenta izdvojio bih tri stava koja su neposredno važna za moju argumentaciju u ovom tekstu. U šestoj tezi o analizi kapitalizma istaknuto je da »kapital koristi neplaćeni rad da bi dobio neizmjernu količinu usluga po vrlo niskoj cijeni«, zatim je u devetoj tezi o strategiji ističe »odbijamo platiti cijenu reprodukcije, naturalizaciju našeg rada, ucjenu ljubavlju«, dok peta teza o organizacijskim pitanjima glasi:

»Budući da se proizvodnja odvija svakog trenutka naših života, svaki trenutak je potencijalno vrijeme za borbu.« ²⁵

U mnogo poznatijem tekstu, onom naslovljenom »Counter-Planning from the Kitchen«, Nicole Cox i Silvia Federici – odgovarajući na kritike *Wages for Housework* s ljevice – istaknule su da kao posljedica davne »prakse ljevice da označi pojedine dijelove radničke klase kao revolucionarne subjekte, čime reducira sve ostale na puku podršku borbama koje ti dijelovi vode« došlo do toga da je »ogromna količina neplaćenog rada koje žene u kućanstvu obavljaju za kapital potpuno izmahnula njihovim [marksističke ljevice, op. a.] analizama i strategijama«. ²⁶ U odnosu na Marxovu i marksističku teoriju, Cox i Federici smatrale su da »nam je Marx dao analizu koja je do danas nezamjenjiva za razumijevanje toga kako smo svi mi u funkciji kapitalističkog društva«, ²⁷ no isto tako da njegova analiza nije adekvatna za razumijevanja položaja žene u okviru nuklearne obitelji i procesa reprodukcije radne snage, što je i razumljivo jer se nuklearna obitelj kao temeljna jedinica reprodukcije normalizirala tek nakon vremena u kojem je Marx pisao svoje analize.

Da Marxove analize, također zbog nepostojanja suvremenih institucija društvene reprodukcije u njegovo vrijeme, nisu dostatne za iscrpno istraživanje suvremenog društva, primijetio je i Toni Prug, koji je svoj pristup usmjerio problemu slabe razvijenosti lijevog analitičkog aparata koji bi adresirao društvene procese iz perspektive radnika i s obzirom na jednakost kao valorizacijski kriterij. ²⁸ Njegovim riječima, nedostaju nam »koncepti i mjerenja, pa onda i rječnik kojim bismo detaljnije izrazili povećanu jednakost i mogućnosti za razvoj ljudskih sposobnosti koje nisu bazirane na individualnom bogatstvu«, a koje je nakon Marxova vremena izborila politička ljevica. ²⁹

17

Karl Marx, *Kapital. Kritika političke ekonomije I–III*, preveli Moša Pijade, Rodoljub Čolaković, Prosveta, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd ³1979., str. 499.

18

Ibid., str. 499.

19

Ibid., str. 503.

20

»Pod radnom snagom ili radnom sposobnošću razumijemo cjelokupnost fizičkih i duhovnih sposobnosti koje postoje u tjelesnoj, živoj osobnosti čovjekovoj, i koje on stavlja u pokret kad god proizvodi upotrebne vrijednosti ma koje vrste.« Vidi: ibid., str. 154.

21

Ibid.

22

Ibid., str. 194–195.

23

Silvia Federici, »Introduction: Wages for Housework in Historical Perspective«, u: Silvia Federici, Arlen Austin (ur.), *The New York Wages for Housework Committee 1972–1977. History, Theory and Documents*, Autonomedia, Brooklyn, NY 2017., str. 12–28, str. 12.

24

»Theses on Wages for Housework«, u: S. Federici, A. Austin (ur.), *The New York Wages*

for Housework Committee 1972–1977, str. 32–35.

25

Ibid., str. 32, 34, 35.

26

Nicole Cox, Silvia Federici, »Counter-Planning from the Kitchen«, u: Nicole Cox, Silvia Federici, *Counter-Planning from the Kitchen. Wages for Housework, a Perspective on Capital and the Left*, New York Wages for Housework Committee and Falling Wall Press, New York 1975., str. 1–16, str. 2.

27

Ibid., str. 6.

28

»Dok u marksizmu imamo razvijene studije logike kapitala i klasnog antagonizma, na ljevici je analitički aparat afirmativnog pogleda iz perspektive radnika i jednakosti slabo razvijen«. Vidi: Toni Prug, »Ka nacrtu razvojno-egalitarne znanosti«, u: Marko Kostanić (ur.), *Dva desetljeća poslije kraja socijalizma*, Centar za radničke studije, Zagreb 2014., str. 322–387, str. 325.

29

Ibid., str. 326.

U prošlogodišnjem naslovu koji je uredila Tithi Bhattacharya, pitanje reprodukcije se ne uzima više samo kao proizvodnja klasnih razlika – odnosno »ovjekovječenje radnika«, kako je to bilo u Marxovo vrijeme, nego se postavlja i pitanje o tome kako se proizvode i ovjekovjećuju različite statusne razlike.³⁰ Iz feminističke perspektive, kako su to još 1989. godine pisale Barbara Laslett i Johanna Brenner, razlikuje se između *socijalne* i *socijetalne* reprodukcije. Pod potonju odrednicu one svrstavaju Marxovo razumijevanje, odnosno reprodukciju društvene strukture i strukturalnih (klasnih) razlika, dočim pod socijalnom reprodukcijom razumijevaju proces reprodukcije društva proširen društveno nužnim radom na koji su ukazale Cox i Federici, dakle radom za »održavanje postojećeg života i reprodukciju sljedeće generacije«. ³¹ Između ostalog, kako Laslett i Brenner pišu dvije godine kasnije, »socijalna reprodukcija uključuje kako se hrana, odjeća i nastambe omogućuju za neposrednu upotrebu, kako se ostvaruje skrb i socijalizacija djece, kako se pruža njega starima i nemoćnima te kako je seksualnost socijalno konstruirana«. ³²

IV.

U davanju filozofskih – i uopće društveno-teorijskih – doprinosa razvoju jugoslavenskog socijalističkog projekta, s obzirom na probleme društvene reprodukcije, među *praxis* filozofima isticao se Rudi Supek. Naime, za barem dva Supekova djela možemo reći da se bave temama koje pripadaju u polje društvene reprodukcije. Riječ je o jugoslavenskom ekološkom prvijencu, knjizi *Ova jedina zemlja. Idemo li u katastrofu ili u Treću revoluciju* iz 1973. godine i knjizi *Grad po mjeri čovjeka. Sa stanovišta kulturne antropologije* iz 1986. godine.

Već u »Predgovoru« prve od tih knjiga, Supek kaže da iako je na prvi pogled pitanje okoliša »više tehničko pitanje«, brzo se »može vidjeti da je on[o] povezan[o] s bitnim pitanjima ljudske egzistencije uopće: porastom pučanstva i prenapučenošću, iscrpljivanjem prirodnih resursa, industrijskom civilizacijom, kapitalističkom eksploatacijom prirode i čovjeka, odnosno razvijenih i nerazvijenih zemalja, i tako dalje«. ³³ Naime, početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća pitanje ekološke održivosti postavljeno je na dnevni red na međunarodnom planu te je okupilo više stotina znanstvenika iz raznih oblasti koji su apelirali na Ujedinjene nacije da poduzmu nešto po pitanju rapidnog uništavanja prirodnog okoliša. ³⁴ Znanstveno, teze o ekološkoj ugroženosti dobile su istraživačku potvrdu u studiji *Limits to Growth. A Report for The Club of Rome's Project on Predicaments of Mankind* 1972. godine nastaloj pod vodstvom Dennisa Meadowsa. Istraživanje iz kojeg je proizašla ta studija fokusiralo se na »pet faktora koji određuju, i time konačno ograničavaju, rast na ovoj planeti – populaciju, poljoprivrednu proizvodnju, prirodne resurse, industrijsku proizvodnju i zagađenje«. ³⁵ U zaključcima studije, Meadowsowa istraživačka grupa zaključila je da je – ako želimo svjetski sistem koji će biti »održiv bez [opasnosti] iznenadnog i nekontroliranog kolapsa« te »sposoban za zadovoljavanje osnovnih materijalnih potreba svih svojih naseljenika« ³⁶ – potrebno politički nametnuti ograničenja svekolikom rastu, da bio-fizički opstanak planetarnog ekosistema ne bi bio doveden u pitanje te da bi bilo postignuto »stanje ekvilibrija«. ³⁷ Ipak, toj istraživačkoj grupi bilo je jasno da se njezini zaključci iscrpljuju kada se iscrpe matematički modeli korišteni u istraživanju te da im je nemoguće odgovoriti na temeljno pitanje – kako će izgledati ljudski život i društveno uređenje »stanja ekvilibrija«. ³⁸

Naime, pitanje organiziranja »stanja ekvilibrija« nije puko tehničko pitanje na koje je moguće odgovoriti tako da iz istraživačkog laboratorija bilo koje zna-

nosti ili skupine znanosti, kao iz slavine profesora Baltazara, izađe čarobno rješenje. Naprotiv, ono iziskuje višeslojan angažman na trima razinama. Razine o kojima je riječ su, da se vratim na distinkciju koju su uvele Laslett i Brenner, razina socijetalne strukture – kao makro razina, zatim razina socijalnog zbijanja – kao mikro razina, i, naposljetku, razina društvene infrastrukture – kao mezo razina između dvaju prethodnih. Napose na potonjoj nalazimo Supekove pozitivne doprinose ovoj diskusiji. Kada je riječ o višeslojnosti angažmana u odgovaranju na pitanje o tome kako treba izgledati »stanje ekvilibrija«, u pitanju je preplitanje filozofskog u užem smislu, tehnološkog i političkog diskursa. To jest, riječ je o ispreplitanju fundamentalnog propitivanja načina egzistencije, otkrivanju tehnoloških modela egzistencije i demokratskog odabira modela egzistencije u skladu s materijalnim interesima većine.

V.

Supekov pozitivni doprinos diskusiji o onome što su Meadows i njegova istraživačka grupa nazvali »stanjem ekvilibrija« dolazi do izražaja u *Gradu po mjeri čovjeka*. Uvide iz *Ove jedine Zemlje* kvalificirao bih kao negativni doprinos. Naime, u toj knjizi, u skladu s općim tonom rasprave o ekološkim problemima u vrijeme kada je napisana, Supek se ponajprije bavio dijagnostikom problema. Pritom je uzeo u obzir rezultate *Limits to Growth*, procijenivši da su Meadows i suradnici ukazali na pravi problem »a to je da suvremeno čovječanstvo nema nikakav određen stav prema bitnoj činjenici kao što je eksponencijalni porast pučanstva i s time odgovarajuće iscrpljivanje prirodnih resursa«.39 Tadašnjoj recepciji da su zaključci *Limits to Growth* isuviše pesimistički, Supek se kritički suprotstavljao. Naime, uzimajući u obzir da su se Meadows i suradnici bavili

»... samo zalihama prirodnih resursa, njihovim iscrpljivanjem, a ne i načinima njihova korištenja, to jest karakteristikama suvremene industrijske civilizacije i samog kapitalističkog društva zasnovanog na beskonačnoj žeđi za gomilanjem profita i nemilosrdnom eksploatacijom prirode (...)«;

prosuđivao je da zaključci tog istraživanja ne da nisu pesimistični – nego da nisu dovoljno pesimistični.⁴⁰

30

Vidi: Tithi Bhattacharya (ur.), *Social Reproduction Theory. Remapping Class, Recentring Oppression*, Pluto Press, London 2017.

31

Barbara Laslett, Johanna Brenner, »Gender and Social Reproduction: Historical Perspectives«, *Annual Review of Sociology* 15 (1989) 1, str. 381–404, na str. 383, doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.15.080189.002121>.

32

Johanna Brenner, Barbara Laslett, »Gender, Social Reproduction, and Women's Self-Organization: Considering the US Welfare State«, *Gender & Society* 5 (1991) 3, str. 311–333, str. 314, doi: <https://doi.org/10.1177/089124391005003004>.

33

Rudi Supek, *Ova jedina Zemlja. Idemo li u katastrofu ili u treću revoluciju?*, Naprijed, Zagreb 1973., str. 5.

34

Vidi: Rudi Supek, »Prilozi«, u: R. Supek, *Ova jedina Zemlja*, str. 251–270.

35

Dennis Meadows i dr., *Limits to Growth. A Report for The Club of Rome's Project on Predicaments of Mankind*, Universe Books, New York 1972., str. 11.

36

Ibid., str. 158.

37

Usp. ibid., str. 158–170.

38

Ibid., str. 174–175.

39

R. Supek, *Ova jedina Zemlja*, str. 69.

40

Ibid., str. 69–70.

Iako je pristajao uz uvriježeno mišljenje da je »čovjek glavni zagađivač prirode«,⁴¹ Supek nije to zagađivanje objašnjavao moralističkim ili psihologističkim redukcijama, kao što nije niti sve ekonomistički reducirao na kapitalizam. Umjesto toga, Supek je ponudio nešto nijansiraniji pogled na stvar, uzimajući u obzir sljedeće tri promjene koje su nastupile industrijskom revolucijom: prvo je pretvaranje prirode u predmet eksploatacije za potrebe industrijske proizvodnje,⁴² drugo je urbanizacija koja »oduzima najbolju zemlju za obradu« i predstavlja izvor zagađenja,⁴³ a naposljetku, treće su imperijalistički međunarodni odnosi – za što primjer, između ostaloga, nalazi i u ekocidu koji su Sjedinjene Američke Države izvele u Indokini tijekom Vijetnamskog rata.⁴⁴

U domeni rješenja nastupajuće ekološke krize, Supek je – imajući u vidu strukturne nejednakosti, kako na planu pojedinih društava tako i na planu međunarodnih odnosa – smatrao da se ono ne može pronaći dok se ne uspostavi temeljno demokratsko načelo »da svi ljudi i narodi imaju pravo na *podjednake uvjete svojega razvitka* i da nitko nema pravo da bude privilegirani u osnovnim vidovima životnog opstanka«.⁴⁵

VI.

Što se tiče pozitivnih Supekovih doprinosa rješavanju ekološke krize, u djelu *Grad po mjeri čovjeka* nalazimo suprotstavljanje logike profita onome što naziva »ekonomija resursa«.⁴⁶ U kratkim crtama: Supek je smatrao da urbano planiranje, želi li biti shodno svrsi osiguravanja stanovanja i svakodnevnih javnih usluga stanovnicima, ne može biti upravljano logikom proizvodnje i akumulacije viška vrijednosti, kako je to normalno u kapitalističkim privredama.

Promatrajući konkretne urbane strukture formirane kroz potku logike profita, Supek je vidio »društvenu segregaciju« ostvarenu u urbanom prostoru. Tako segregirani prostor ne može biti ono što Supek smatra da grad po mjeri čovjeka treba biti – prostor slobodne društvene interakcije i komunikacije, ostvarivanja osobnosti kao totaliteta, povratka prirodi, prevlasti uporabne nad razmjenskom vrijednošću, slobode kretanja u simbolički bogatom prostoru i ukidanja svih oblika diskriminacije⁴⁷ – nego je nužno poligon za daljnju reprodukciju kapitalističkih društvenih odnosa, dakle odnosa socijalnih nejednakosti.

Odemo li korak unatrag od Supeka, na temi urbaniteta nalazimo njegov najveći utjecaj, Henrija Lefebvrea, koji polje razmatranja urbanizma definira upisivanjem urbanizmu odrednice »ideologija i praksa« već u »Uvodu« svojeg *Prava na grad* (1968).⁴⁸ Za Supeka je, kao uostalom i za čitavu tradiciju koja proizlazi iz Lefebvreova djela, ključno ono mjesto gdje je ovaj gradove označio djelima prije no proizvodima, pri čemu je za njega djelo (*oeuvre*) ono što ima uporabnu vrijednost prije no razmjensku.⁴⁹ To je razlikovanje važno zato što političnost, koju je gradski prostor imao u svojim orijentalnim i antičkim modelima, grad gubi od srednjovjekovlja nadalje, kada su središnje gradske djelatnosti postali obrt, trgovina i bankarstvo – dakle djelatnosti koje su nužno usmjerene na tržišnu domenu i proizvodnju viška vrijednosti kao svoju svrhu. Tendencija depolitizacije gradskog prostora po njemu je svoj vrhunac doživjela u industrijsko doba, kada je grad precizno podijeljen na zone javnog (produktivnog) i privatnog (reproduktivnog) života, što je u proturječnosti s historijskim utemeljenjem grada kao *oeuvre*, dakle prostora čija primarna namjena nije proizvodnja viška vrijednosti, nego samoprodukcija čovjeka i zajednice u kojoj živi.

Nasuprot onom što bi grad »trebao biti«, realnost pokazuje da su neoliberalne prakse upravljanja javnim dobrom dovele do opće devastacije, o čemu je pisao David Harvey i kao kritički geograf i kao historičar neoliberalizma. Iz prve pozicije on uočava da je nekretninski sektor služio kao važan stabilizator ekonomije, apsorbirajući »velik dio akumuliranog kapitala kroz izgradnju domova, bilo u gradskim centrima ili na periferiji, te uredskih prostora«. To je, nastavlja, u SAD-u pospješilo unutarnju trgovinu potrošnim dobrima (*consumer goods*) i uslugama. Nekretninski boom događao se i drugdje, pogotovo u Kini te na Bliskom Istoku, gdje je apsorbirao akumulirani kapital nastao, prema Harveyjevu sudu, u najsumnjivijim, socijalno najnepravednijim i ekološki najštetnijim aranžmanima naftne industrije. Na, nazovimo ga tako, intraurbanom planu, navedeni proces reflektirao se u dvama potprocesima. Prvi je proces pretvaranja kvalitete života u robu, odnosno razmjensku vrijednost, a drugi je »urbano restrukturiranje kroz tzv. 'kreativnu destrukciju'« koje razara naselja »siromašnih, deprivilegiranih i marginaliziranih u smislu političke moći«. ⁵⁰ Uopće, smatra Harvey, u srži kapitalističke urbanizacije proces je »akumulacije izvlaštenjem«, koji se odnosi upravo na izmještanje onih koji stoje na putu kapitalu – vrijednosti koja sama sebe oplođuje, kako je to Marx definirao u *Kapitalu*. ⁵¹

Drugi uvid koji kod Harveyja nalazim važnim taj je da sve implementacije doktrine koju nazivamo neoliberalizmom sadržavaju »deregulaciju, privatizaciju i povlačenje države iz brojnih područja socijalnih usluga [*areas of social provision*]«. ⁵² *Ex nihilo nihil fit*, pa se tako i navedeni procesi događaju od uspostave fluidnih trgovinskih odnosa sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a u formi natjecanja između ekonomski neravnomjerno razvijenih geografskih područja u tome tko će ponuditi bolju poslovnu klimu (*business climate*). ⁵³

41
Ibid., str. 75.

42
Usp. ibid., str. 77ff.

43
Usp. ibid., str. 81ff.

44
Usp. ibid., str. 130–135. Također: »Ono što obilježuje suvremenu industrijsku civilizaciju jest bezobzirno rasipanje dobara, s jedne strane, i krajnja oskudica, s druge strane, nerazumna potrošnja suvišnih proizvoda kod jednih i uništavanje neophodnih životnih izvora kod drugih, održavanje društvenog reda u ime općeg bogatstva u jednim zemljama i širenje sve veće bijede i nereda u drugima, korumpiranje širokih slojeva društva neracionalnom potrošnjom u 'društvima obilja' i korumpiranje na isti način rukovodećih slojeva u 'društvima oskudice', a sve to zajedno, kako na jednoj tako i na drugoj strani dovodi do ugrožavanja životne reprodukcije neposrednih i budućih generacija.« Vidi: ibid., str. 242.

45
Ibid., str. 240–241.

46
Rudi Supek, *Grad po mjeri čovjeka. S gledišta kulturne antropologije*, Naprijed, Zagreb 1987., str. 162.

47
Ibid., str. 7.

48
Henri Lefebvre, »Part II Right to the City«, u: Henri Lefebvre, *Writings on Cities*, preveli Eleonore Kofman, Elizabeth Lebas, Blackwell, New York 2000., str. 63–181, str. 63.

49
Usp. ibid., str. 66.

50
David Harvey, *Social Justice and the City*, The University of Georgia Press, Athens (GA) 2009., str. 320.

51
Vidi: K. Marx, *Kapital*, str. 170–180.

52
David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, New York 2007., str. 3.

53
D. Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, str. 87–88.

Sažmemo li sve o čemu Harvey piše, dobivamo sliku kapitalističkog grada. Manje je važno jesu li to postindustrijski baltimorski *projects* i posturaganski New Orleans koje je u svojim serijama prikazao David Simon,⁵⁴ ili je to Krležin Zagreb »iza podvožnjaka, ni dvjesto metara od gradskog centra«, onkraj evropske terase Hotela Esplanade, »selendra bez građevnoga reda, bez plana, sve gnjile kolibe s vlažnom horizontalom vodene razine od posljednje katastrofalne poplave koja se tu javlja s matematskom neizbježnošću, sezonski pravilno dvaput«. ⁵⁵ Bio primjer fikcionalni ili realni, historijski ili suvremeni, grad se u svim svojim aspektima podređuje procesu kapitala tako da ono što je bilo zajedničko i služilo reprodukciji života, sada postaje privatno i stavlja se u službu proizvodnje viška vrijednosti.

Na mjesto socijalističke vizije grada – za koju je upitno koliko je zaživjela u Jugoslaviji – dolaze nove kapitalističke vizije i koncepti. U postindustrijskoj ekonomiji, u deindustrijaliziranom krajoliku koji je izgubio svoju svakodnevnu funkcionalnost, pojavljuju se tzv. kreativne industrije kao nosioci revitalizacije. Grad se mijenja u smjeru u kojem se mijenja i ekonomija na postsocijalističkoj periferiji Europe: mjesto planiranja zauzima »privatna inicijativa«. Tijela javne vlasti izmještaju se iz domene demokratske politike u domenu legitimacije privatnog, dakako poduzetničkog, interesa. Urbanistički planovi stalno se mijenjaju, a iz procesa njihovih izmjena isključuje se javnost – bilo ona koju nazivamo zainteresiranom, bilo ona koju nazivamo strukovnom – pa nekadašnji trgovi postaju terase kafića, gradska središta gube svoju socijalnu i ekonomsku funkciju u korist tržišnih centara na periferiji, a u redove obiteljskih prizemnica i katnica uguravaju se stambene višekatnice. Između izgradnje za društvene potrebe (urbanističkog planiranja) i izgradnje prilagođene naručiocu (arhitektonskog planiranja), ulazi izgradnja za prodaju. Ili, kako je Supek zapisao 1987. godine, vjerojatno ne očekujući da će se povijest tako skoro ponoviti:

»Kaos je u moderne gradove unijela tržišna ekonomija koja počiva na zemljišnoj renti i za koju je stan prvenstveno roba za tržište, što mora donijeti maksimalni profit u što kraćem vremenu.«⁵⁶

Vežano uz ovo, kao drugi aspekt problema kapitalističkog urbanizma javlja se problem rješavanja stambenog pitanja. To vidimo i po brojnosti i aktivnosti aktivističkih organizacija, primjerice onih okupljenih u *European Action Coalition for the Right to the Housing and to the City*, ali i njezine pandane na drugim kontinentima, kao i u društvenim znanostima koje istražuju urbane procese. Primjerice, budimpeštanska sociologinja Nóra Teller uočava sljedeće:

»Sve je više kućanstava u Europi ugroženo po pitanju osiguravanja stambenog pitanja u posljednjih nekoliko desetljeća. Potržištvljenje [*marketisation*] usluge stanovanja, povlačenje država iz izravnog osiguravanja stambenog prostora, smanjenje količine društvenih stanova [*social housing*] i promjene na tržištu rada doprinijeli su tom procesu.«⁵⁷

Sve to doprinosi isključenju ranjivih grupa prilikom rješavanja njihovog stambenog pitanja i pridonosi porastu problema beskućništva. Zato, smatra Teller, »istraživanje isključivanja iz stambenog zbrinjavanja [*housing exclusion research*] mora se proširiti i uključiti međuovisnost politika socijalne skrbi, stanovanja [*housing*] i tržišta rada.«⁵⁸ Jugoslavenski model stambene politike – ako hoćemo govoriti o socijalističkom modelu urbanističke politike pa onda i politike stanovanja – prema Ivi Marčetić imao je ključ za rješavanje problema klasne segregacije urbanim planiranjem u smislu da nije već na razini planiranja predviđala klasno diferencirana naselja te isključivanje nekih socio-demografskih grupa iz rješavanja stambenog pitanja.⁵⁹ No s obzirom na promijenjene ekonomske, političke, geopolitičke i druge okolnosti, jasno je da taj model ne može biti efikasan način rješavanja problema postsocijalističkih gradova. Utoliko je

pitanje i u kojem registru tražiti rješenja naših današnjih problema s urbanim prostorima, bez obzira na to bili to problemi koji se manifestiraju na razini uzurpacije javnih prostora u privatno-komercijalne svrhe ili oni koji se manifestiraju u problemima privatnog stambenog zbrinjavanja (*housing*).

K tome, dosadašnji odgovori na ta pitanja uglavnom se kreću u domeni kritike neželjenih makroekonomskih procesa, kao što vidimo kod Harveyja, i praktičnog terenskog lokaliziranog otpora tim procesima, kao što vidimo u primjerima lokalnih kampanja koje su u pravilu kampanje otpora. Dakle, trenutno ne možemo govoriti o proliferaciji proaktivnog pristupanja rješavanju kakav je ponudio Supek u *Gradu po mjeri čovjeka*. Kao što je naveo u »Predgovoru«, ta je knjiga nastala kao nastavak diskusije održane na urbanističkoj konferenciji o planiranju naselja Mišeluk u Novom Sadu. S obzirom na to da je – ne samo danas, nego u kapitalizmu uopće – nezamisliv takav angažman raznorodnih resursa za urbano planiranje s makro-razine, kao rješenja nude se komunalne inicijative – primjerice, kod nas je često riječ o grupama za permakulturu i urbane vrtove, dok »na Zapadu« takve grupe često nadomještaju izgubljene funkcije socijalne države pa organiziraju čuvanje djece ili zajedničko stanovanje. No, kako je primijetio politolog Greg Sharzer, lokalno djelovanje ne adresira globalne strukturne probleme, nego proizvodi male promjene tamo gdje mu se pruži prilika.⁶⁰ Urbanistkinja Jin Xue, jedna od rijetkih teoretičarki koja urbanizmu pristupa iz političko-ekološke perspektive odrasta (*degrowth*),⁶¹ kaže da futuristička vizija budućeg života u mikrozajednicama (*eco-village; urban village*) – što bi u nekom smislu logički proizlazilo iz nekih nemarksističkih socijalističkih izvora odrasta – nije ostvariva iz perspektive urbanog planiranja jer »potpuno zanemaruje postojeće urbane strukture«.⁶² Utoliko, ideal-tipski zamišljeno društvo, kakvo je često prisutno u imaginariju pojedinih lokalističkih inicijativa, bilo bi ostvarivo samo pod uvjetom da postojeće urbane strukture nestanu.⁶³ Uzimajući,

54 Riječ je o serijama *The Wire* (2002–2008) i *Treme* (2010–2013). O seriji *The Wire* objavljen je temat *Žica* u *Zarez XIII* (2011) 321, str. 19–22, 27–30.

55 Miroslav Krleža, »O malograđanskoj ljubavi spram hrvatstva«, u: Miroslav Krleža, *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*, Zora 1971., str. 119–153, str. 125.

56 R. Supek, *Grad po mjeri čovjeka*, str. 162.

57 Nóra Teller, »Housing and Homelessness«, u: Eoin O’Sullivan i dr. (ur.), *Homelessness Research in Europe. Festschrift for Bill Edgar and Joe Doherty*, Feantsa, Brussels 2010., str. 85–104, str. 100.

58 Ibid., str. 100.

59 Iva Marčetić, »Žica i posljedice pogrešnih stambenih politika«, *Zarez XIII* (2011), br. 321, str. 28–29.

60 Greg Sherzer, *No Local: Why Small-Scale Alternatives Won't Change the World*, Zero Books, Alresford 2012.

61 O odrastu vidi: Giacomo D’Alisa, Federico Demaria, Giorgos Kallis (ur.), *Odrast. Pojmovnik za novu eru*, prevela Mirta Jambrović, Fraktura, Institut za političku ekologiju, Zatrešić, Zagreb 2016.

62 Jin Xue, »Non-growth in the housing sector for sustainability and its planning implications«, *Degrowth* 2012. Dostupno na: https://www.degrowth.info/wp-content/uploads/2016/02/WS_11_FP_XUE.pdf (pristupljeno 18. 1. 2018.).

63 »Ljudi su u ratovanjima oduvijek iskaljivali svoju mržnju na gradove, a u posljednjem velikom ratu to je razaranje dobilo stravične razmjere, da bi završilo velikim praskom nad Hirošimom! Doduše, najnoviji vojni strategiji tješe nas da su izumili bombu koja ubija sve živo a pošteduje gradove. Nažalost nema bombe koja bi razarala gradove a poštedjela sve živo! Neki reformatori gradova bili bi nam zahvalni za takav izum.« Vidi: R. Supek, *Grad po mjeri čovjeka*, str. 110–111.

pak, u obzir materijalnu dimenziju – ako se zadržimo na urbanim strukturama, onda dijakronijski kao historiju razvoja grada, a sinkronijski kao trenutno stanje – ona predlaže usmjeravanje na »smanjenje razine potrošnje [*consumption*] i utjecaja na okoliš« u okvirima urbanog života. Da bi se to ostvarilo, smatra da su potrebne strategije sprječavanja daljnjeg urbanog širenja (*urban sprawl*), smanjivanje infrastrukture za ultra brzi promet i opće smanjenje obujma prometa – naročito automobilskog – kao i smanjenje broja korištenih stambenih jedinica po glavi stanovnika, odnosno kolektivizacija stanovanja. Paralelno s tim, predložene mjere zahtijevaju svoje parnjake u sektoru socijalnih politika kao što su omogućavanje priuštivog (*affordable*) stanovanja, biciklistička infrastruktura, omasovljenje javnog prijevoza te stimulativne mjere za život bliže radnom mjestu. Dovedemo li ove prijedloge do njihovih krajnjih posljedica, to znači hvatanje u koštac s nejednakostima na razini pristupa infrastrukturi i uslugama socijalne reprodukcije.

VII.

Upravo na pitanju reprodukcije, nasljeđe Lefebvreove i Supekove filozofije susreće se sa suvremenim teorijskim i političkim akterima kritičnima prema posljedicama kapitalističke urbane rekonfiguracije i rekonceptualizacije. Uzimajući u obzir ekološka ograničenja planete koju nastanjujemo, kao i razvojne tendencije kapitalističkih društvenih formacija artikuliranih u imperativu neograničenog rasta koji zaboravlja da bi se trebao odvijati u materijalno ograničenim okvirima, ponovno se vraćamo uvidima koje je, među ostalima i Supek artikulirao još početkom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u knjizi *Ova jedina Zemlja*, da fokus ekonomije mora prijeći s proizvodnje nove vrijednosti na korištenje postojećih resursa. U posljednjih nekoliko godina, najviše kroz teoriju odrasta, o tome se govori kao o promjeni društvenog metabolizma, dakle cjelokupne organizacije života, od razine bazične organizacije kućanstva, preko razine susjedstva i mjesne zajednice, razine organizacije gradskog života, do razina konkretne društvene formacije i apstraktnog načina proizvodnje. Na to nas tjeraju i prirodni i društveni faktori. Stoga, ako filozofija hoće biti relevantna u smislu da pogađa temeljna i goruća pitanja ljudske egzistencije, ona se mora suočiti s kaosom koji kapitalizam proizvodi na svim razinama. Nasuprot tom kaosu, ona je u mogućnosti iskoristiti svoje povijesne resurse i ponuditi egalitarne, inkluzivne i ekološki održive alternative.

Luka Matić

What Kind of World Do We Want to Live In?

Soci(et)al Reproduction as the Essential Question of Human Survival

Abstract

Contemporary world, as shown by both the scientific research and our everyday experiences, is a place of grave social inequalities and rapid degradation of our physical environment. Processes that have led to this are mostly explained on higher levels of abstraction. In this paper, I question them in the context of the processes of soci(et)al reproduction, and I show the relevance of Rudi Supek's work in contemporary discussions.

Key words

social inequalities, social/societal reproduction, ecology, praxis, Rudi Supek, Henri Lefebvre